

«SE HA DE FER UN MOLLÓ PER A DIVISIÓ DE DITS TÈRMENS»: ELS LÍMITS ENTRE ELX I GUARDAMAR A TRAVÉS DE TRES SENTÈNCIES ARBITRALS

Martina MARTÍNEZ LÓPEZ
Arxiu Històric Municipal d'Elx

Resum: Durant l'edat mitjana, els límits entre Guardamar i Elx no estaven clarament definits, per la qual cosa es produïren diversos enfrontaments entre les dues localitats a l'hora de dividir la serra del Molar, motivats per l'ús dels recursos naturals que aquesta hi oferia, principalment els pastius i les pesqueres. A través de tres sentències arbitrals emeses el 1323, el 1483 i el 1592, que es conserven en l'Arxiu Històric Municipal d'Elx, podem conèixer com anaren gestant-se aquests límits i el paisatge que s'hi descriu, abans que canviaren per causa de la creació de les Pies Fundacions del cardenal Belluga.

Paraules clau: Elx, Guardamar del Segura, límits, terme municipal, ramaderia, pesqueres.

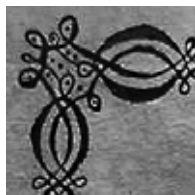
Title: «A boundary stone has to be made for the division of those said townships»: the boundaries between Elx and Guardamar through three outcomes of arbitration.

Abstract: During the Middle Ages, the boundaries between Guardamar and Elx were not clearly defined, therefore there were several clashes between the two localities at the time of dividing the Serra del Molar, motivated by the use of its natural resources, mainly pastures and fishing. Through three outcomes of arbitration issued in 1323, 1483 and 1592, preserved in the Municipal Historical Archive of Elx, we can see how these boundaries came to be defined and the landscape at that time, before the changes caused by the creation of Pious Foundations of Cardinal Belluga.

Keywords: Elx, Guardamar del Segura, boundaries, municipality, livestock, fisheries.

1. ELS TERMES MUNICIPALS D'ELX I GUARDAMAR EN L'EDAT MITJANA

El *terme* es pot definir com una «porción de territorio subordinada a una autoridad y delimitada por una línea divisoria marcada, general-

mente, por mojones o señales».¹ En el cas dels municipis, sobretot en aquest període on no hi ha uniformitat legislativa, és important que el seu territori estiga ben delimitat, ja que cadascun es regeix pels seus propis furs i privilegis, els quals poden ser diferents als dels seus veïns. També suposa concretar els recursos naturals (aigua, pastius, emprius...) de què disposa cada comunitat, ja que la majoria de conflictes de tipus territorial entre poblacions veïnes tingueren com a objectiu incloure al seu espai zones abundants d'aquests.

Seran precisament dos d'aquests recursos principals, els pastius i les pesqueres, els que enfronten dues poblacions veïnes, Guardamar i Elx, al llarg de l'edat mitjana i moderna, a l'hora de concretar els seus límits en la serra del Molar. S'ha de tenir en compte també que aquesta zona presentava un aspecte diferent a l'actual. Ha estat descrita com una península al mig de la maresma, rodejada de zones humides (l'albufera d'Elx, la de la Daia-Guardamar i la Bassa Llarguera) i separada de la mar per un cordó de dunes mòbils. Aquestes zones de marjals oferien abundants recursos naturals, tant en espècies vegetals (canyes, joncs, barrella...) com animals, a més d'oferir excel·lents zones de past, força apreciades pel seu ús ramader.²

Il·lustració 1. Restitució hipotètica de la distribució d'ambients llacunars fa 300 anys (Carlos FERRER GARCÍA, «El medio físico de la Vega Baja y el litoral de Guardamar», *Guardamar del Segura. Arqueología y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 43).

Després de la reconquesta, els privilegis que els senyors concediren a Elx no fan cap concessió de pagament o terme, encara que sí que s'hi recull el repartiment del territori que quedà dividit en tres parts: el

¹ M^a. del Carmen DUEÑAS MOYA, *Territorio y jurisdicción en Alicante: el término general durante la Edad Moderna*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1997, p. 23.

² Sonia GUTIÉRREZ LLORET, *La Cora de Tudmir de la Antigüedad Tardía al Mundo Islámico. Poblamiento y Cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques - Casa de Velásquez - Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Madrid - Alacant, 1996, p. 318-319.

Franc, el Donadiu o les Alqueries, i el Magram.³ Hem de suposar aleshores que aquest territori era el mateix que hi havia en l'època musulmana.⁴ Aquest terme municipal s'ha mantingut pràcticament inalterat, i sols s'hi ha produït la segregació de Santa Pola ja al s. xx. No obstant això, els conflictes amb les poblacions veïnes, entre les quals Alacant,⁵ Oriola⁶ i Guardamar, són els que acabaran de configurar aquest territori.

En el cas de Guardamar, les últimes investigacions fixen la seua fundació en l'any 1271, quan Alfons X hi concedí el fur d'Alacant,⁷ i encara que ací no s'estableixen de manera precisa els límits que havia de tenir,⁸ aquests degueren ser molt pareguts als que es recullen en el títol de Vila Reial que es concedí a Guardamar el 1692, i que el separava d'Oriola:

que su Majestad confirme a Guardamar el termino y linderos distintos y separados de la ciudad de Orihuela los mismos que ha usado, tenido y poseído como con efecto actualmente usa, tiene y posehe, es a saber haciendo su terminos frente con la villa de Elche desde la Mar, vulgarmente buelo mayor con sus linderos por la Marina, desde el mar azia el Molar, comprehendiendo todas las Aguas vertientes hasta los Llanos de la Checa, donde fenece el territorio con Elche, Orihuela y la Daya Vieja, corriendo la linea desde este paraje con sus linderos puestos antiguamente por la hera de Perona a la vereda o camino Real de Almoradí y Guardamar, partición con la Daya nueva y vieja hasta el Rio de Segura cerca del paso nombrado de Duran conclusion de termino por la Huerta con Almoradi, hasta el puente de aquel *olim* Barca; por la parte del campo, prosigue la linea de termino con sus linderos que hasta oy Guardamar a usado y possehido por el Camino Real Viejo a la hacienda de Pedro Montero, hasta la de Forner y pasa despues por el camino de Cartagena a mano izquierda, hasta el medio del Monte o Loma de las Salinas de la Mata, aguas vertientes, y por la cumbre de la Sierra a la Torre de cabo server hasta el Mar conclusión del termino con Orihuela.⁹

Per tant, el terme municipal de Guardamar ocuparia en l'edat mitjana i moderna una extensió més àmplia que l'actual, ja que incloïa la població de Rojals, independitzada el 1778, i tres grans heretats: Formentera, Benijòfar i la Daia Vella, convertits en senyorijs alfoncins. Aquestes pèrdues territorials se sumaren a aquelles que es produïren a

³ Els privilegis i repartiments que realitzaren els senyors cristians estan recopilats en la col·lecció de pergamins de l'Arxiu Històric Municipal d'Elx (AHME), i en el seu llibre de privilegis, transcrit per Mª Luisa Cabanes Catalá (*El Còdex d'Elx*, Consell Valencià de Cultura, València, 1995).

⁴ «el que està clar és que l'origen dels tèrmen medievals valencians cal buscar-lo en els precedents musulmans, que són els que trobaren els cristians en el segle XIII», en Francesc TORRES I FAUS, *Evolució del mapa municipal valencià*, La Xara, Simat de la Vallidigna, 1999, p. 57.

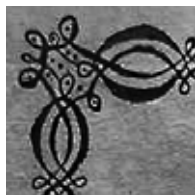
⁵ *Vid.* M^a. C. DUEÑAS MOYÁ, *op. cit.*, p. 30-32, on es recullen diferents conflictes entre aquestes dues poblacions al llarg de l'edat moderna que motivaren la fitació del terme d'Alacant. També hi ha en l'AHME documentació sobre aquest assumpte.

⁶ AHME, *Proceso sobre los mojones sobre Elche y Orihuela*, 1482. sign. 480/25.

⁷ Juan A. BARRIO BARRIO, «Guardamar en la Edad Media. De villa a aldea. La recuperació de la "memoria històrica" de un centro portuario aminorado por la historia», en *Guardamar del Segura. Arqueología y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 190-192.

⁸ En un translat notarial de diferents furs i privilegis existent en l'Arxiu Municipal de Guardamar, transcrit per Clara E. Martínez, s'hi fa referència a diferents documents relacionats amb l'establiment del seu terme municipal: una sentència de l'infant Ferran sobre termes entre Guardamar i Oriola, datat el 23 de juny de 1350; la sentència arbitral entre Elx i Guardamar de 1323, que veurem a continuació, i un privilegi del rei Alfons X sobre les particions i termes datat el 18 de l'octubre de 1272. Clara MARTÍNEZ TEVA - JOSÉ GARCÍA AMORÓS, *Concesión del título de Real Villa a Guardamar*, Ajuntament de Guardamar del Segura, Guardamar del Segura, 1992, p. 26-27.

⁹ Extret d'una edició facsímil d'aquest privilegi publicat en C. MARTÍNEZ TEVA - J. GARCÍA AMORÓS, *op. cit.*, p. 56.

principis del s. XVIII quan es donà zones de marjal i muntanya al cardenal Belluga per a la fundació de la nova població de Sant Fulgenci.¹⁰ Els límits s'acabarien de configurar amb la cessió de terrenys a Torrevella pel sud, des de la pedania de la Mata al cap Cervera, ja en el s. XX.

A través de tres sentències dictaminades els anys 1323, 1483 i 1592, que es conserven en l'AHME, veurem quins conflictes es produïren entre les localitats de Guardamar i Elx i com es configuraren els límits entre les dues. Per al cas de la primera, aquestes sentències tenen la transcendència d'aportar-nos informació sobre aquesta vila en l'època medieval, en dates molt pròximes a la seua fundació; sobretot si tenim en compte que la documentació municipal d'aquest període s'ha perdut; amb això pretenem contribuir d'aquesta forma a recuperar la seua «memòria històrica».¹¹

2. LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE 1323

Aquesta sentència arbitral forma part de la col·lecció factícia de pergamins que realitzà l'arxiver Pere Ibarra, la qual anomenà *Páginas de Oro*, en què recull els diferents privilegis, sentències, dictàmens, etc. que els monarques i senyors concediren a la vila i que serviren com a base per a establir el seu règim jurídic. Porta la signatura PO 13 i consta de 12 fulls de pergami, que es restauraren l'any 2001. Hi ha una altra còpia d'aquesta sentència realitzada el 1483, utilitzada com a base per a la fitació realitzada aquell any.¹²

Il·lustració 2. Sentència emitida por los jueces nombrados por el consell de Orihuela acerca de los mojones que dividen el término de Elche y Guardamar, 1323 (AHME, sig. PO 13).

¹⁰ David BERNABÉ GIL, «Guardamar en la Edad Moderna», en *Guardamar del Segura. Arqueología y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 199-200.

¹¹ «fins la dècada dels 90 del segle passat, la història de Guardamar en els tres segles finals de l'Edat Mitjana, fou la d'una aldea cristiana que pertanyia al terme jurisdiccional d'Oriola. Per altra banda i fruit de la desaparició de la memòria històrica de Guardamar, que no ha conservat com altres arxius locals els registres documentals que testifiquen el seu passat i la seua història, l'historiador ha de rastrejar les escasses restes documentals que han quedat disperses en diferents arxius», en J. A. BARRIO BARRIO, *op. cit.*, p. 187. Probablement, aquestes sentències que veurem a continuació es custodiaren també en l'arxiu de Guardamar.

¹² AHME, *Sentència del molons de Guardamar donada per los àrbitres nomenats per lo consell de Oriola*, 1323. Còpia realitzada el 1483, sign. 480/1.

A pesar que fou Pere Ibarra qui recopilà aquest document, no el cita en la seua *Historia de Elche*; però sí que ho fa Alejandro Ramos, el qual diu: «como no se ponían de acuerdo Elche y Guardamar para el deslinde de sus términos respectivos, el Concejo de Elche, reunido en Santa María se sometió a la sentencia dado el 13 de junio de 1323 por los jueces árbitros nombrados por el Concejo de Orihuela sobre los mojones que dividen el término de Elche del de Guardamar».¹³ També el professor José Hinojosa en fa esment, encara que sense entrar a estudiar-ne el contingut: «destaquemos por su interés el deslinde de términos entre Elche y Guardamar según sentencia arbitral del 13 de junio de 1323».¹⁴ S'ha d'indicar, no obstant això, que el pergami és una còpia d'aquesta sentència realitzada el 1384, com s'indica en les clàusules finals, sense que puguem saber el motiu que originà aquesta còpia.

Encara que totes les ressenyes sobre la sentència arbitral de 1323 fan referència a l'acord sobre els límits, en realitat aquesta pretenia solucionar un conflicte sorgit entre les dues poblacions pel robatori del ramat. Guardamar havia denunciat davant el *tinent-lloch de procurador* que alguns homes d'Elx, enviats pel Consell, havien entrat en el seu terme, s'havien endut homes i ramat, i havien arribat fins i tot a les portes de la vila, en el riu Segura, esguellant xarxes de pesca, insultant i llançant trets de ballesta als veïns de l'indret:

que el dit Consell de Elcx o la major partida d'aquell moguts de coratge ma armada campana repicada senyera alçada de cavall e de peu ost feita foren injuriosament al terme de Guardamar et aquell esvayren e dagen sen menaren vaques et homens contra voluntat del dit consell de Guardamar e contra dret e justicia plegan al rio de Segura qui pasa prob la vila de Guardamar et aquí reperen filats e xarcia de pescar et tirant treits ab ballestes e dient injurias a alguns del dit loch de Guardamar qui eren prop lo riu la qual invassio trencament de terme e de roberia de vaques et injurias dites proposaren que era estada feita en llisio ofensio e injuria del consell de Guardamar e de son terme e de furs e previllegis lurs.¹⁵

Els d'Elx al·legaren en la seua defensa que, anteriorment a aquests fets, cinc homes de Guardamar havien entrat en la partida del Molar, terme d'Elx, i havien assaltat Yego Tarí i Joan de Vilaquirant, i s'endu-gueren pres aquest últim. En donar l'alarma el dit Tarí, el Consell havia organitzat una cavalcada com era costum:

quel Consell d'Elig per aquella oyda podien repicar e de cavall e de peu al dit molar et en altres parts ab lurs armes anar per saber lo dit salt e malefici e seguir lo rastre daquell segons que o han acostumat moltes de vegades el dit consell et els altres de la terra quant oyda o so o salt alcu fos fiet per temor o reguart del qual so o salt per que la terra es frontera es acostumat que cascu va ab ses armes majorment per destrenyiment del justicia d'Elig quels destrenyia al dit lloch anar per saber veritat del dit salt e malefici.¹⁶

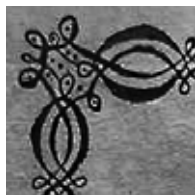

¹³ Alejandro RAMOS FOLQUÉS, *Historia de Elche*, Ediciones Picher, Elx, 1987, p. 100.

¹⁴ José HINOJOSA MONTALVO, «Una villa medieval en la frontera», en *Elche, una mirada histórica*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2006, p. 127-147.

¹⁵ AHME, *Sentencia emitida por los jueces nombrados por el consell de Orihuela acerca de los mojones que dividen el término de Elche y Guardamar*, 1323, sign. PO 13, p. 8r.

¹⁶ AHME, *Sentencia emitida por los jueces...* p. 9v-10r.

¹⁷ J. HINOJOSA MONTALVO, «La ganadería en Elche», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 14 (2003-2008), p. 153.

¹⁸ El 1321 tenim documentat un altre enfrontament de Guillem de Masquefa, el qual podem pensar que pot ser el mateix que apareix en aquesta sentència, amb veïns d'Elx, entre ells Guillem de Menargues, que foren absolts i perdonats de tota pena civil i criminal per l'assassinat d'Eximén Mateu, pastor de Pere Masquefa, veí d'Oriola. Però Guillem de Masquefa, el qual fou justícia d'Oriola i seria parent de l'amo del pastor, retingué una certa suma de diners dels béns de Guillem de Menargues i no l'havia anotat en els seus comptes, per la qual cosa Jaume II li ordenà el 19 de febrer de 1321 que tornés a Menargues la suma retinguda. J. HINOJOSA MONTALVO, *op. cit.*, p. 153.

¹⁹ AHME, *Sentencia emitida por los jueces...*, p. 9r.

²⁰ AHME, *Sentencia emitida por los jueces...*, p. 10v-11r.

²¹ AHME, *Proceso sobre los mojones de Elche y Orihuela*, 1483, sig. 480/25. Al final del document s'insereix la sentència sobre els mollons entre Elx i Guardamar.

Oriola decidí actuar com a àrbitre en aquest conflicte, perquè no volia que hi haguera enemistat entre poblacions veïnes, sobretot perquè en aquesta Governació, fronterera amb Castella i Granada, amb grans extensions buides de gent, on el risc de patir algun tipus de violència era molt alt, el bandolerisme i els atacs de castellans i granadins eren habituals.¹⁷ Per a això nomenaren com a jutges arbitradors Guillem de Liminyana, Joan Carles, Francesch Martí, Pere Masquefa i Berenguer de Buadella. Aquests reprengueren els d'Elx per haver-hi actuat pel seu compte, sense l'aprovació d'una autoritat ni jutge superior, i condemnaren el Consell a pagar els caps de les vaques, Guillem de Masquefa¹⁸ i Bertomeu Ibáñez, 400 sous a raó dels onze caps de ramat major i quatre anyells capturats, altres 400 sous pels danys a les vaques i 200 més per les despeses del judici.

Havien demanat a les dues viles que presentaren els privilegis i documents que demostraren la propietat del terme del Molar, però aquests «havien usat de fer justícies e altres servituds e amprius no mostrant alcun dels dits consells titol tal o qual per lo cual poguesen averar e provar que aguesen alcun terme divisat senyalat fitat o mollonat entre aquells»,¹⁹ per la qual cosa decidiren fixar els límits entre les dues poblacions per a evitar conflictes com el que havia originat aquesta sentència:

Axi com mou del colze de la albufera ques te per lo honrat en Gonçalvo Garçia qui es terme de Oriola i ve drete via a mig del barrach apellat de la Mallada. Et daquí ve afita e cubierta tro al pla alt damunt la lloma. Et daquí que vaja a fita cubierta a un mollo de pedres feit en aquella rambla qui es quasi en mig de la muntaya del Molar et aprob del cami on de partex les vertes. Et daquí drete via ve a una rambla et a un morral on a un py alt mondat e altre cremat en que a un tronch que de luyn appar que sia hom que esta en vista. Et daquí ve drete via e passa lo camy qui va a Elx e a Guardamar e va ferir en un Ginebrar e mates altes que son en un puig de arena asats prob de la mar lo pus alt que sien en aquelles partides et recur e es asats prob de una font manal et va drete via et es asats prob de la barraqa den Berenguer Llaguet pescador vey de Guardamar on te la sua exarxia de pescar.²⁰

Aquesta sentència arbitral servirà de base per a solucionar els futurs conflictes per termes que s'originen entre les dues ciutats veïnes.

3. LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE 1483

La segona sentència sobre mollons fou donada el 20 de l'abril de 1483, i forma part d'un procés més ampli que fixava els límits entre Elx i Oriola. Aquesta fitació havia estat motivada per la incursió d'homes de Francesc Masquefa en terres del terme d'Elx, en la qual s'emportà els homes presos a Oriola. Aquests fets posaren de manifest que no s'havien amollonat els termes de les dues viles, segons la sentència que havia donat la reina Na Maria el 1403.²¹

En el cas de Guardamar i Elx, la sentència havia sigut motivada perquè «en temps antich pasat fou donada una sentència arbitral entre les dites universitas per particio e divisio de termens de la dita vila e del dit loch la qual may fins a huy foren fets ni senyalats mollons»²² i després del temps passat, cap de les parts no es posava d'acord sobre on s'havien d'ubicar les fites que s'establien en aquestes sentències.

En aquest cas, a diferència de l'anterior, es nomenaren com a jutges arbitradors dos representants dels municipis implicats per a evitar les elevades despeses que suposava nomenar forasters com a mediadors. Foren designats Pere Bataller, notari i advocat per part d'Elx, i Antoni Granyana, notari, per part de Guardamar. Després de visitar durant uns quants dies la zona amb la sentència de 1323 que partia la serra del Molar entre els dos consells, establiren per on havien d'anar els mollons:

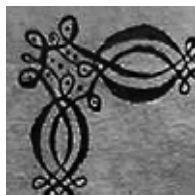
primo que hun mollo dargamasa que en lany present es stat fer a prop del almajal per particio dels almargals entre Oriola e la Daya e la vila dElg el qual dit mollo es lo primer de particio dels dits almargals. E lo segon mollo sea de fer dargamasa en lo mig del balsar de Atecha en axi quel dit mollo qui ja es fet dargamasa sia lo primer mollo per particio de la dita serra del Molar lo qual se diu questa prop del recolze de la albufera den Goncalbo Garcia. Item que del dit mollo avant dretra via al sol hixent fins casi en dret de la mitat del Moral o sera ques a prop del camí que va de la vila dElg al pas dels romans a quaranta pases a part de mig jorn del dit moral e sera sia fer un altre mollo dargamasa alt damunt terra en aquell loch que per nosaltres es stat senyalat. Item de aquí avant dretra via alt al pla damunt la loma en aquell loch hon ha un azenbug per nosaltres senyalat en lo qual sia fet altre mollo dargamasa damunt terra. E de aquí dretra via hon ha hun mollo de pedres fet en aquella rambla qui es casi en mig de la montanya del Molar e a prop del camí hon departix les vertents e aquesta fer altre mollo dargamasa damunt terra. E de aquí dretra via a hun altra rambla e a hum moral que esta a prop del camí dElg e de Guardamar lo qual esta e mig de dos altres morals e per nosaltres arbitres stat senyalat e en lo dit moral al cap davall sia fet altre mollo dargamasa damunt terra. E de aquí dretra via pasat lo dit camí a hun moral qui esta al cap e al costat de un baranch qui sta prop lo dit camí co es en vista del puig de arena qui sta a prop de una font manal apellada la Font del Rey en lo qual dit puig de arena damunt la dita font e en dret de aquella sia fet hun gran mollo dargamasa.²³

A l'hora d'interpretar aquesta sentència, se'ns presenta una sèrie de problemes per a identificar els termes topogràfics que hi apareixen. Per això necessitem ajudar-nos d'una altra documentació que reculla aquests termes, com les visites als mollons que es recullen en els llibres d'actes; o com la delimitació dels termes entre Elx i Guardamar que apareix en les *Diligencias de Posesión de la villa de Guardamar*,

²² AHME, *Proceso sobre los mojonos...*, p. 96.

²³ AHME, *Proceso sobre los mojonos...*, p. 99-100.

²⁴Arxiu Municipal de Guardamar (AMG), *Diligencias de posesión de Villa Real*, 1692, sign. 2/3, p. 51v-52v.

²⁵ Antoni ALCOVER - Francesc de Borja MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 1985. Trobem a Catalunya diversos paratges amb aquest nom: morral del Drac, morral de Vilanova...

²⁶AHME, *Expediente de partición de términos con Guardamar en virtud de haberse violado una sentencia antigua respecto al derribo del mojón de la Fuente del Rey*, 1591-1597, sign. H-43/3, p. 90.

²⁷ AMG, *Diligencias de posesión...*, p. 52v.

²⁸ Aquest terme es recull en la visura del terme realitzat el 1666. AHME, *Libro de Sitias*, sign. b17. Acta del dia 25-5-1666.

²⁹ Potser es refereix a la Via Augusta, la qual des de l'Alcúdia es dirigeix a Carthago Nova, que, seguint la carretera de Dolors, «superaria la serra del Molar travessant-la pràcticament pel mig i avançaria cap a la gola del Segura». Roberto LORENZO DE SAN ROMÁN, «Evolució de la xarxa viària romana al camp d'Elx i uns apunts sobre la *Mansio Ad Leones*», LA REL·LA, 18 (2005), p. 41-64. p. 46.

³⁰ Potser aquesta zona correspon amb la coneguda com la Plana.

³¹ AHME, *Expediente de partición de términos con Guardamar en virtud de haberse violado una sentencia antigua respecto al derribo del mojón de la Fuente del Rey*, 1591-1597, sign. H-43/3, p. 85-86.

³² *Trajo*: «lloc destinat a tenir-hi les barques de pescar. Segons Corominas (...) significa "espai de la platja reservat per a cada barca"». A. ALCOVER - F. de B. MOLL, *op. cit.*

³³ AHME, *Proceso sobre los mojones...*, p. 99v.

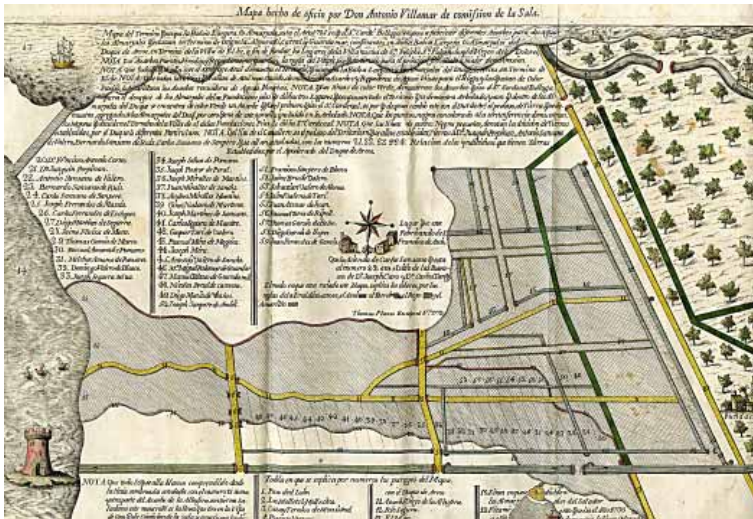
de 1692, les quals copien literalment la sentència de 1483 indicant que des d'aquesta data no s'havia realitzat cap innovació, a pesar que el temps transcorregut ens portaria a pensar que devia haver canviat la toponímia.²⁴ Així, hi podem observar que el terme *moral*, que en un principi podríem identificar clarament amb una figuera o amb una morera, en les còpies posteriors apareix com a *morral*. Aquest terme està definit com a «roca tallada verticalment»,²⁵ i coincidiria amb la descripció que apareix en la visura dels mollons que es realitzà el 1597, la qual diu: «un mojón en un cabeco e moral que divide los términos».²⁶ El terme *trajo* ha sigut més fàcil d'identificar, ja que es defineix en el mateix document, i en altres l'equiparen clarament amb «port»: «y lo molló está en mig del dit trajo o puerto».²⁷ També el primer molló, en la bassa d'Ateca o també de la Xeca, s'identifica més endavant amb la bassa Llarguera.²⁸

En conclusió, els mollons s'ubicarien en:

1. Prop del Marjal, on es parteixen els termes entre Oriola, la Daia i Elx. És el primer que divideix els Marjals.
2. Al mig del bassal d'Ateca o de la Xeca, que és el primer que divideix el Molar, a prop del racó de l'Albufera de Gonçalbo García.
3. Cap a l'est, a 40 passes al sud d'un morral que està prop del camí que va d'Elx al *pas dels romans*.²⁹
4. En direcció recta, al *pla* del Molar,³⁰ on hi ha un ullastre.
5. A una rambla que està quasi al mig de la muntanya del Molar, i prop del camí on es divideixen les vessants. Aquesta rambla en la visura de 1596 apareix amb el nom de *Canyada Escudera*.³¹
6. En línia recta, a una altra rambla, a un *morral*, que està situat al mig d'altres dos, prop del camí d'Elx a Guardamar.
7. Passat aquest camí, a un *morral* que està al *cap* i al costat d'un barranc, prop d'aquest camí i en vista *puig d'arena*, que està prop d'una deu anomenada la font del Rei.
8. En aquesta muntanya d'arena.

També estableixen en aquesta sentència que aquesta font siga d'ús comú per als veïns dels dos municipis, i que del molló que s'ha de construir en aquell mont d'arena, en direcció a la vora del mar, fins al *trajo*³² que està a tramuntana d'aquesta font, i que serveix per a «traure barques de pexcar bestines»,³³ siga comú entre Elx i Guardamar, i que

els veïns de Guardamar puguen pescar-hi lliurement, entrar-hi barques i traure'n el peix, sense pagar cap tipus d'impost ni duana. Però no així els forasters, els quals havien de quedar sota la jurisdicció de la vila d'Elx. Per a això, s'hi havia de construir un altre molló prop d'aquest trajo o enmig d'aquest al damunt de l'arena, i que d'ací al molló que s'hi posaria prop de la font fins a la vora del mar fóra comuna entre els veïns esmentats segons la manera especificada.

Il·lustració 3. Plànol del terme que ocupa la bassa Llarguera i els marjals fins a l'any 1721, AHME, sig. b 197.

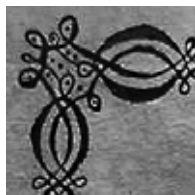
4. LA SENTÈNCIA DE 1593

La sentència anterior va estar vigent fins a l'any 1591,³⁴ quan el Consell d'Elx denuncià que Guardamar, de manera furtiva i clandestina l'estava transgredint, cobrant les cises als qui pescaven dins dels termes d'Elx. Aquests fets foren exposats a la Reial Audiència per Pau Galcerà, síndic d'Elx, sol·licitant que es creara una comissió que revisara els mollons que dividien el terme.³⁵ El Consell de Guardamar hi al·legà que la seua creació suposaria moltes despeses i demanava que fóra el governador d'Oriola el qui s'encarregara d'això, a la qual cosa Elx es negà argumentant que els oriolans no eren imparcials, ja que, com que Guardamar formava part del seu terme general,³⁶ ampliar el seu territori suposaria també augmentar el seu. L'Audiència decidí que fóra Esteve Vives l'encarregat de fer la visura, ja que havia d'acudir a Alacant i a Oriola a resoldre uns assumptes que li durien un cert temps; però com que tornà abans d'hora, s'envià Pedro Sanz, el qual havia d'anar a Alacant a solucionar el problema de la segregació del lloc de Sant Joan, de manera que s'estalviaven així les despeses del viatge.

³⁴ Tres anys abans, el 1588, el Consell de Guardamar havia embargat i sacrificat uns ramats de Bernat Perpinyà, els quals es trobaven pasturant a la Canyada del Molar, dins de la part que «según límites, señales y mojonos pertenecían a Guardamar» (AHME, *Carta del Consell de Guardamar en la que se excusa por haber hecho una degüella de reses*, 12-1-1588, sign. 70 B/12).

³⁵ Hi ha dues còpies d'aquest plet, encara que difereixen en alguns aspectes. Són totalment iguals, fins i tot la sentència i el registre de la construcció dels mollons. Però canvien en algunes reclamacions que es realitzaren posteriorment per causa del repartiment dels costos de l'amollonament i de la reconstrucció de les fites el 1598. Aquests documents són: AHME, *Expediente de partición de términos con Guardamar en virtud de haberse violado una sentencia antigua respecto al derribo del mojon dela Fuente del Rey*, 1591-1597, sig. H-43/3; i AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojonos que dividen los términos*, 1591, sign. 53 D/13.

³⁶ Després de la Guerra dels Dos Peres, Guardamar fou castigada passant a dependre jurisdiccionalment d'Oriola, restant reduïda a una aldea d'aquesta, fins que el 1692 aconseguí el privilegi de vilatge i la seua independència. Vegeu J. A. BARRIO BARRIO, *op. cit.*, p. 194-195, i D. BERNABÉ GIL, *op. cit.*, p. 200-202.

A pesar d'aquestes precaucions, el cost seria elevat, ja que l'auditor Pedro Sanz havia d'examinar la serra del Molar que era la zona per amollonar i aquesta «es partida molt perillosa a hon han acudit y desembarcat moros de la mar de quatre o mes anys a esta part diverses vegades a hon cativat molta gent»,³⁷ per la qual cosa s'hi havia construït una tenda equipant-la amb mobiliari i tapisseries per a fer-la més còmoda, i s'havien contractat homes a cavall per a protegir-la de possibles atacs. A més de les despeses normals de la visura, del viatge, dietes, etc., s'hi havia de pagar també l'alimentació de tots els que acompanyaven l'auditor, entre d'altres, agutzil, escrivà, verguers, un matemàtic expert, a més dels oficials de les dues viles, soldats, obrers de vila, carreters... i tota la gent que volgué unir-se a la visura, que foren unes 150 persones.³⁸

El dia 31 de març de 1593, a les vuit del matí Pedro Sanz, acompanyat dels representants d'Elx, ja que els de Guardamar no s'hi presentarien fins al migdia, començaren a realitzar la visura del terme.³⁹ Se situaren en el primer molló, situat en el marjal d'Ateca i localitzaren sense problemes les restes dels cinc següents. Abans de començar a fer la visura dels mollons que estaven més a prop de la costa, i que eren els que presentaven més problemes per a concretar la seua ubicació, pararen per menjar. Fou llavors quan es reuniren els de Guardamar. Abans de continuar la visura es nomenaren tres experts: Joan Quirant de Sempere per part d'Elx; Miquel Llopis, llaurador per Guardamar, i en tercer lloc, l'auditor nomenà Antoni Joan Ripollés, prevere, catedràtic de matemàtiques de la Universitat de València.

La controvèrsia, com ja hem indicat, estava en els últims mollons que es trobaven prop de la costa: quins eren exactament el puig de l'arena, la font del Rei i el trajo que es descrivia en les sentències anteriors. Per a això, cadascuna de les parts havia d'assenyalar amb precisió on es trobaven aquests punts. Tornaren a l'últim molló que havien visitat de matí, travessaren el camí que va de Guardamar a Elx i anaren a parar a unes muntanyes d'arena que estaven una mica apartades de la vora de la mar.

Des d'aquest lloc, el síndic de Guardamar designà per font del Rei un clot o pou que estava en el barranc anomenat de Quirant, que ix a la mar, el qual es trobava assecat per negligència dels veïns de Guardamar, els quals no el tenien en ús, i designà per puig d'arena un turó que quedava a la part de tramuntana de la font.⁴⁰ Per a situar el trajo de Guardamar, va dir que estava enfront de la font i de la muntanya, de manera que aquesta quedava a la part de llebeig, mentre que la font o clot quedava a la part de tramuntana del trajo «que es veu y mostra esser trajo per co que una part y altra y a moltes antines⁴¹ dexant la canal per mig per hon entren los llahuts y barques en temps de temporal y mareta y també en temps de bonança per estar dit puesto molt arraserat».⁴²

³⁷ AHME, *Expediente de partición de términos con Guardamar...*, p. 97v.

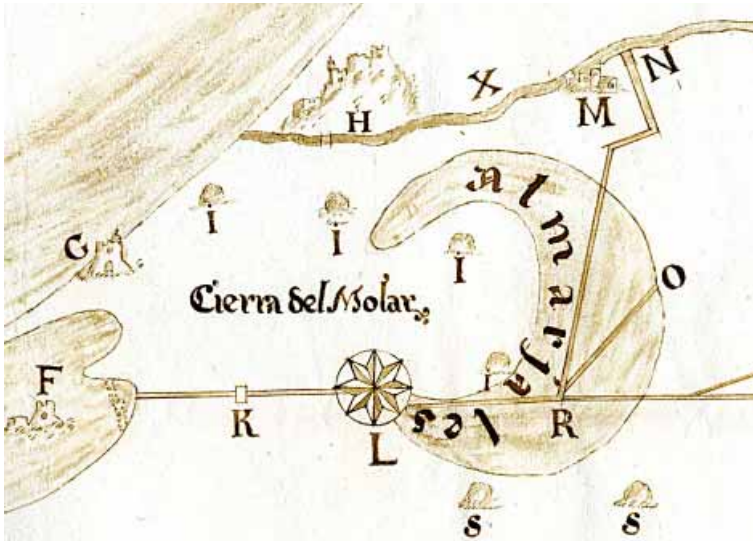
³⁸ AHME, *Expediente de partición de términos con Guardamar...*, p. 93v-105. Per a veure també despeses de l'amollonament vid. AHME, *Expediente sobre que el Arrabal de San Juan pague el tercio de los gastos causados en el amojonamiento del término con los de Alicante y Guardamar*, 1591, sign. H-26/15.

³⁹ AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojones...*, p. 37 i ss.

⁴⁰ AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojones...*, p. 43r-43v.

⁴¹ A. ALCOVER - F. de B. MOLL, *op. cit.*: «cada una de les roques sotaiguades que hi ha pel coster, a llevant de St. Pol del Mar».

⁴² AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojones...*, p. 44r.

Il·lustració 4. Detall de *Planta y demostración de los Carrizales de la villa de Elche* de Joan Fouquet. 1703. Amb la I estan assenyalats els mollons entre Elx i Guardamar, que divideixen la serra del Molar. AHME, sig. 53 A/15.

Al contrari, el síndic d'Elx, Francesc Roiz, designà per trajo tot el que va des del Barranquet de la Llenya, que és el lloc on es trobaven en aquell moment, fins a la font del Rei; i aquesta la ubicà en unes muntanyes d'arena a prop de la mar, on hi havia una deu de dos pams de profunditat, i la muntanya o puig d'arena quedava al ponent d'aquesta font, molt prop d'aquella. Per trajo designà tota la distància que hi ha des d'aquesta font per part de tramuntana fins a l'esmentat Barranquet de la Llenya.⁴³ El matemàtic Ripollés, tercer expert, fou del mateix parer que el d'Elx. El conflicte estava aleshores a determinar quina de les dues fonts era la del Rei, si la que estava més cap a Santa Pola, com argumentaven els de Guardamar, o la que estava més al sud, segons els d'Elx.⁴⁴

La visura se suspengué fins al dia següent, 1 d'abril, en què, després de fer un repàs de les postures de les dues parts, l'auditor Pedro Sanz emeté la seua sentència seguint les indicacions dels d'Elx i del tercer expert nomenat per aquest:

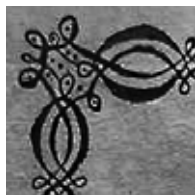
Sia construit hun altre mollo a un altre morral que esta al costat del barrach que esta prop del camí de Guardamar y lo qual morral esta en vista del puig de la arena y font del rey y que en dit puig de la arena damunt y en front de la dita font del rey ques troba hum manantial sia edificat y posat un altre mollo de pedres y argamasa conforme les relations fetes per lo expert de elig y tercer y que ultimament sia posat altre mollo en lo trajo⁴⁵ que esta en front del dit puig de arena y lo qual ultimo mollo que se ha de posar en lo dit trajo sia en mig de dit trajo.⁴⁶

⁴³ AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojonos...*, p. 44v-45v.

⁴⁴ A la serra del Molar estan documentats altres dos aljubs, un creat el 1464 en el camí de Guardamar, a sobre de *lo pas nou*, i un altre a sobre de *la Calçadeta*. J. HINOJOSA MONTALVO, «La intervención comunal en torno al agua: fuentes, pozos y abrevadores...», *En la España Medieval*, 2000 (23), p. 381-382.

⁴⁵ Aquesta fita quedava apartada de la vora de la mar 40 passos, i del Barranquet de la Llenya vers la mar, 1.100 passos, segons s'especifica en construir-lo (AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojonos...*, p. 52-53).

⁴⁶ AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojonos...*, p. 51r-51v.

Il·lustració 5. Pou del Rei, situat al centre de les dunes. Es remonta la seua antiguitat a l'època de Jaume el Conqueridor, 1901 (Francisco MIRA I BOTELLA, *Re población de las Dunas de Guardamar. Memoria y fotografías*, Ajuntament de Guardamar, Guardamar, 2000).

Aquesta delimitació suposava ampliar el terme d'Elx mitja llegua dins del de Guardamar, tal com exposà el representant d'Oriola, Pere Fernández, notari substitut del procurador patrimonial, el qual denuncià que el patrimoni reial eixia perjudicat amb aquesta sentència.⁴⁷

Respecte als drets i emprius de les pesqueres i de la font del Rei, manà que es mantiguera allò establert en la sentència anterior; a saber, que des del puig d'arena enfront de la font en direcció a la mar, i fins al trajo, al nord de l'esmentada font, fóra comuna a les dues universitats, de tal manera que els veïns de Guardamar pogueren pescar francament sense pagar cap tipus d'impost; però la jurisdicció pertanyia a Elx, per la qual cosa li corresponia cobrar els impostos als forasters que vingueren a pescar a l'esmentat *trajo*.

Respecte a aquest últim assumpte, poc després d'emetre la sentència, el Consell d'Elx acusava el de Guardamar d'incomplir-lo, ja que els recaudadors de la cisa del peix d'aquest municipi estaven cobrant aquest impost als forasters que hi anaven a pescar, i fins i tot exigien la cisa del pa als traginers il·licitans. Malgrat que el Consell guardamarenc negà aquest fet, l'Audiència els condemnà a seguir la sentència.

Tanmateix, al cap de poc de temps, el 1597, quan els d'Elx feren la visura de les fites, es trobaren que el molló que estava en el puig d'arena enfront de la font del Rei estava enderrocat, per la qual cosa tornaren a sol·licitar a l'Audiència que enviara un jutge que tornara a realitzar una nova fitació.⁴⁸ Els de Guardamar protestaren perquè el molló estava

⁴⁷ AHME, *Proceso del síndico de Elche contra el de Guardamar sobre los mojones...*, p. 55v.

⁴⁸ AHME, *Expediente de partición de términos con Guardamar...*, p. 85-86.

sobre un sorral on incidien els vents de llebeig, que s'emportaven la sorra, així que demanaren que es construïra sobre terra ferma, cosa que rebutjà l'Audiència de València, i n'ordenà la reconstrucció en el lloc on l'havia fixada la sentència de Pedro Sanz.

5. CONSIDERACIONS FINALS

Amb aquestes tres sentències pretenem aproximar-nos a la reconstrucció dels límits territorials entre Elx i Guardamar fins al s. XVII, abans que aquests es modificaren per causa de la cessió de terres al cardenal Belluga per a crear les Pies Fundacions. Aquesta demarcació seria més àmplia que l'actual, i anava, com hem pogut apreciar al llarg de l'article, des de la bassa Llanguera-Canyissars fins a la mar, partint la serra del Molar entre les dues poblacions.

Seria interessant identificar els llocs on s'ubicaven els mollons, encara que aquesta tasca presenta una sèrie de complicacions. En primer lloc, part de la serra del Molar ha canviat la seua topografia per l'existència d'una cantera, la construcció d'urbanitzacions, i el nou traçat de la N-332 en el seu desviament de la pedania il·licitana de la Marina, que creua la serra del Molar seguint el camí d'Elx a Guardamar. De la ubicació del trajo no en tenim cap notícia, encara que pot ser que s'ubicara a la zona coneguda actualment com les Pesqueres. La font del Rei, que fou fotografiada a principis del segle XX per l'enginyer Mira, en l'actualitat està desapareguda, de manera que no en sabem la ubicació exacta. No obstant això, devien haver-hi uns altres pous a la zona, ja que era habitual que s'excavara al llarg de la costa per a abastiment d'aigua dolça.⁴⁹

Respecte al puig d'arena, tenim dues hipòtesis sobre la ubicació: en primer lloc podria ser una de les dunes que formen el sistema que s'extén per la costa de Guardamar i Elx. No obstant això, també va existir una formació arenosa denominada Alt de l'Arena, a uns 2 km de la línia de la costa actual, separada del Molar uns 100 m, i que aplegà a tenir tres metres d'altitud, però que fou arrossegada com a resultat de les labors agràries i l'extracció d'arena.⁵⁰

A pesar d'aquests inconvenients, no seria arriscat aventurar que la línia divisòria entre Elx i Guardamar seria aproximadament la mateixa que actualment té el municipi il·licità amb Sant Fulgenci, ja que entre les terres que els guardamarencs lliuraren al cardenal Belluga es trobava part de la serra del Molar,⁵¹ i fins i tot que s'endinsara més per la zona de marjals. Per aquest motiu, els mollons que a partir del s. XVIII separen les Pies Fundacions, s'ubiquen en els llocs que hem analitzat en aquest article: molló del racó de l'Albufera (que és on comença l'assarb que porta l'aigua a l'Albufera), molló de la Xeca, etc.⁵²

A través de les visures als mollons que es realitzaven periòdicament i que queden recollits en els llibres de sitiades de les actes municipals

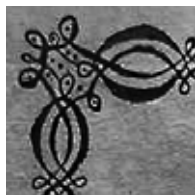

⁴⁹ Josep CANDELA I QUESADA, «L'enginyer Mira i la pineda», en *Guardamar del Segura. Arqueologia y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 232.

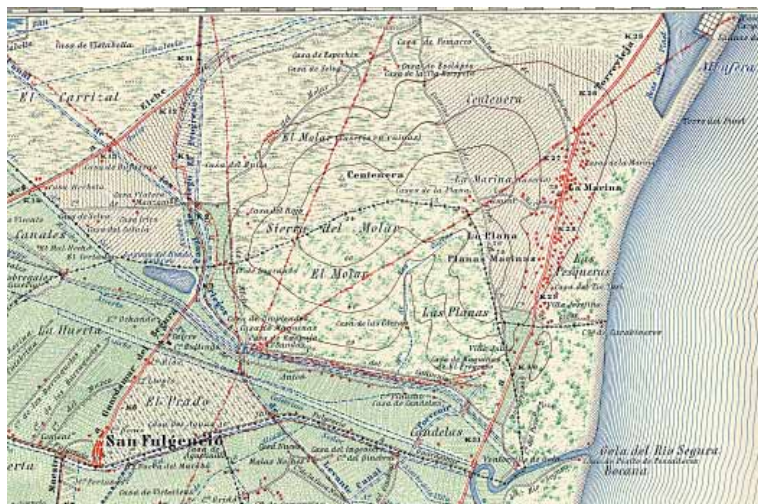
⁵⁰ Carlos FERRER GARCÍA, «El medio físico de la Vega Baja y el litoral de Guardamar: la génesis cultural de un paisaje», en *Guardamar del Segura. Arqueologia y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 38-39.

⁵¹ Les terres oferides per Guardamar al cardenal Belluga comprenien una superfície de 13.000 tafalles (1.453,4 ha): entre 8.000 i 9.000 tafalles de terra de llaurança i la resta a la serra del Molar. *Vid.* Gregorio CANALES MARTÍNEZ - José F. VERA REBOLLO, «Colonización del Cardenal Belluga en las tierras donadas por Guardamar del Segura: creación de un paisaje agrario y situación actual», *Investigaciones Geográficas*, 3 (1985), p. 143-160.

⁵² AHME, *Relación de la caída que tiene las aguas de los Almarjales del término de Elche desde el Azarbe que va a la Albufera hasta el Molar y tierras colindantes de las obras pías del Cardenal Belluga*, 1732, sign. H-40/1.

que es conserven en l'Arxiu Municipal d'Elx, pot seguir-se l'evolució d'aquests límits amb Guardamar i amb les recent creades poblacions de Sant Fulgenci i Dolors.

Il·lustració 6. Termes municipals de Sant Fulgenci, Elx i Guardamar a la zona de la serra del Molar (*Mapa de Guardamar del Segura*, Institut Geogràfic, Cadastral i d'Estadística, 1933).

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni - MOLL, Francesc de Borja, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 1985.
- BARRIO BARRIO, Juan A., «Guardamar en la Edad Media. De villa a aldea. La recuperación de la “memoria histórica” de un centro portuario aminorado por la historia», en *Guardamar del Segura. Arqueología y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 184-197.
- BERNABÉ GIL, David, «Guardamar en la Edad Moderna», en *Guardamar del Segura. Arqueología y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 199-211.
- CABANES CATALÁ, Mª Luisa (ed.), *El Còdex d'Elx*, Consell Valencià de Cultura, València, 1995.
- CANALES MARTÍNEZ, Gregorio - VERA REBOLLO, José F., «Colonización del Cardenal Belluga en las tierras donadas por Guardamar del Segura: creación de un paisaje agrario y situación actual», *Investigaciones Geográficas*, 3 (1985), p. 143- 160.
- CANDELA I QUESADA, Josep, «L'enginyer Mira i la pineda», en *Guardamar del Segura. Arqueología y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 230-245.

- DUEÑAS MOYÁ, María del Carmen, *Territorio y jurisdicción en Alicante: el término general durante la Edad Moderna*, Instituto de Cultura «Juan Gil Albert», Alacant, 1997.
- FERRER GARCÍA, Carlos, «El medio físico de la Vega Baja y el litoral de Guardamar: la génesis cultural de un paisaje», en *Guardamar del Segura. Arqueología y Museo*, Fundació MARQ - Diputació d'Alacant - Ajuntament de Guardamar del Segura, Alacant, 2010, p. 32-45.
- GUTIÉRREZ LLORET, Sonia, *La Cora de Tudmir de la Antigüedad Tardía al Mundo Islámico. Poblamiento y Cultura materia*, École des Hautes Études Hispaniques - Casa de Velásquez - Institut de Cultura «Juan Gil Albert», Madrid- Alacant, 1996.
- HINOJOSA MONTALVO, José, «La intervención comunal en torno al agua: fuentes, pozos y abrevadores...», *En la España Medieval*, 23 (2000), p. 367-385.
- «La ganadería en Elche medieval», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 14 (2003-2008), p. 145-208.
- «Elche, una villa medieval en la frontera», en Ors, Miguel (coord.), *Elche, una mirada histórica*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2006, p. 127-147.
- LORENZO DE SAN ROMÁN, Roberto, «Evolució de la xarxa viària romana al camp d'Elx i uns apunts sobre la *Mansio Ad Leones*», *LA RELLA*, 18 (2005), p. 41-64.
- MARTÍNEZ TEVA, Clara - GARCÍA AMORÓS, José, *Concesión del título de Real Villa a Guardamar*, Ajuntament de Guardamar del Segura, Guardamar del Segura, 1992.
- MIRA I BOTELLA, Francisco, *Repoblación de las Dunas de Guardamar del Segura. Memoria y fotografías*, Ajuntament de Guardamar del Segura, Guardamar del Segura, 2000.
- RAMOS FOLQUÉS, Alejandro, *Historia de Elche*, Picher, Elx, 1987.
- TORRES I FAUS, Francesc, *Evolució del mapa municipal valencià*, La Xara, Simat de la Valldigna, 1999.

